

Azerbaycan'ın Muhacir Yazarı Ceyhun Hacibeyli'nin Edebî Şahsiyeti *The Literary Character of Ceyhun Hacibeyli, the Immigrant Writer of Azerbaijan*

Prof. Dr. Vaqıf SULTANLI*
Türkiye Türkçesine Akt.: Dr. Öğr. Üyesi Atıf AKGÜN**

Özet

Muhacerette oluşan Azerbaycan Edebiyatı'nın ve bu edebiyatın edebî-nazari fikrinin gelişmesinde Ceyhun Hacibeyli'nin özel bir yeri vardır. Geniş bir dünya görüşüne sahip olan Ceyhun Hacibeyli'nin sosyal, siyasi, edebî ve diğer kültürel sahalardaki birikimi onun çok yönlü yaratıcılığına yansımıştır. O, yazılarında bir vatansever mücahit gibi yurdunun en sancılı sorunlarına dikkat çekmeye çalışmıştır. Yazarın ilmî, edebî ve diğer konulardaki eserleri de genellikle bu yönde şekillenmiştir. Bu çalışmada Ceyhun Hacibeyli'nin Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı'ndaki yeri ve önemi, kendi edebî eserlerinden ve hakkında yapılmış olan çalışmalardan hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı, Ceyhun Hacibeyli.

Abstract

Ceyhun Hajibeyli has a special place in the development of Azerbaijani literature and literary concept idea formed in the immigrant. Ceyhun Hajibeyli's broad understanding of social, political and literary culture has been reflected in his multifaceted creativity. He tried to draw attention to the most painful problems of his country, like a patriotic Mujahid. The author's scientific, written or publisistic works are in this direction. In this study, the place and importance of Ceyhun Hajibeyli in Azerbaijani immigration literature has been tried to be determined based on his literary works and his works.

Keywords: Azerbaijan Immigration Literature, Ceyhun Hajibeyli.

*Bakü Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Bölümü, vagif_sultanli@yahoo.com

**Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Edebiyatları ABD, atifakgun@gmail.com

Türk Dnyası Edebiyatları arasında en gelişmiş sahalardan birini teşkil eden Azerbaycan Edebiyatı, dünya genelinde hakettiğı tanınırlığa sahip değıldir. Bu durum birçok tarihî ve sosyolojik nedenle açıklanabilir. Azerbaycan coğrafyası, geçmişten bugüne birçok savaşa ve sosyal hadiseye tanık olmuş, bu itibarla Azerbaycan halkı birçok sıkıntılı ve zorlu süreçler yaşamak zorunda kalmıştır.

Özellikle yakın dönemde Sovyet ya da İran baskısı arasında kalan birçok Azerbaycanlı, öz vatanlarından ayrılmak ya da sürgün edilmek zorunda bırakılmıştır. Muhaceret gerçeğı ile tanışan Azerbaycan Türkleri arasında Azerbaycanlı aydınlar da vardır. Vatanlarından ayrılmak zorunda kalmaları onları doğup büyüdüğü topraklarından ve kendi milletlerinden fikren ayrı düşürmemiştir. Anavatanlarındaki soydaşları ile gönül bağlarını hiçbir zaman koparmayan Azerbaycan şair ve yazarları dünyanın muhtelif ülkelerinde Azerbaycan Türkçesi ile vatanlarına ve milletlerine duydukları muhabbeti ve özlemi dile getirmişlerdir. Söz konusu edip zümrenin meydana getirdiğı bu hareket Azerbaycan Edebiyatı'nda 20. yüzyıldan itibaren çok zengin bir Muhaceret Edebiyatı'nın teşekkül etmesine de vesile olmuştur.

Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı, Azerbaycan dışında çok güçlü bir edebî kol olarak gelişirken bu edebiyatın birçok önemli temsilcisi eserleri ile hem buldukları ülkelerde hem de Azerbaycan'da tanınmış ve takip edilmiştir. Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı'nın önemli temsilcilerinden biri de Azerbaycan Şuşa'da doğmuş ancak hayatının son dönemlerini Fransa'da geçirerek orada vefat etmiş olan Ceyhun Hacıbeyli'dir.

“Evet, itiraf ediyorum ki, sevdiklerimden ayrıldığım kırk yıl boyunca bazen kız kardeşlerimin hasretini çekiyordum; bazen de annemin ve ortanca kardeşimin yüzü kız kardeşlerimin yüzlerini yansıtıyordu.

“...Her ikisi de ayrılık zamanı geldiğinde acı göz yaşları dökerlerdi. Ben onları sadece iki aylığına gidiyorum diyerek kandırıyordum. Neden ağlıyorsunuz? Ceyhun Bey, sen kendin de bilmeden onları aldatmıştın. Şimdi sen ayrılığın kırk birinci yılını yaşıyorsun, on-ları bir daha görmedin ve hiç bir zaman da göremeyeceksin...” (Hacıbeyli 2016: 66).

Bu kederli satırlar, ömrü muhaceretin ebedi mihneti içerisinde geçmiş ünlü siyaset adamı Ceyhun Hacıbeyli'ye mahsustur. Kimsesizliğin dayanılmaz sıkıntılılarıyla yorulmuş olan edip bu satırları kaleme aldıktan tahminen iki yıl sonra ebedî olarak gözlerini dünyaya kapamıştır.

1. Ceyhun Hacıbeyli'nin Hayatı

Muhacerette oluşan Azerbaycan Edebiyatı'nın ve edebî ve nazari fikrinin gelişmesinde Ceyhun Hacıbeyli'nin (1891-1962) yaratıcılığının özel yeri vardır.

Sosyal ve siyasi faaliyetleriyle yalnız vatanında değil, Avrupa'da da tanınan Ceyhun Hacıbeyli 1891 yılının Şubat ayının ikinci günü Dağlık Karabağ'da, şimdiki Ermenistan'ın işgalinde olan Şuşa şehrinde doğmuştur. Hacıbeyli, ilk eğitimini Şuşa'da ünlü maarifçi Haşim Bey Vezirov'un müdür olduğu iki sınıflı Rus Tatar Okulunda, orta tahsilini ise Bakü'de tamamlamıştır.

Ceyhun Hacıbeyli edebî yaratıcılığa erken başlamıştır. O, kardeşi Üzeyir Hacıbeyli ile birlikte yazmış olduğu, 1908 yılının Ocak ayının onikisinde Hacı Zeynelabidin Tağıyev Tiyatrosu'nda sahneye konulan "Leyli ve Mecnun" eseri ile yalnız Azerbaycan'da değil, bütün Şark İslam Dünyasında opera sanatının temelini oluşturmuştur. Hacıbeyli söz konusu tiyatrodaki aktör olarak görev almış; İbn-Selam ve Nofel rollerini oynamıştır. Ancak Hacıbeyli'nin müzik alanındaki çalışmaları sonraki yıllarda giderek azalmıştır.

Ceyhun Hacıbeyli, 1908 yılında Ali Bey Hüseyinzade'nin müdür olduğu "Saadet" okulunda öğretmenlik yapmıştır. Sonra ise tahsil almak için Rusya'ya yollanmış, milyoner Murtuza Muhtarov'un maddi desteği ile bir yıl (1908-1909) Petersburg Üniversitesi'nin hukuk bölümünde okuduktan sonra Fransa'ya giderek Sorbonna Üniversitesi'ne dâhil olmuş, tahsilini burada devam ettirmiştir. Paris'te Yüksek Politeknik Bilimleri Okulu'nda okuyan Ceyhun Hacıbeyli 1915 yılında tahsilini tamamlayarak Azerbaycan'a dönmüştür.

Bu yıllarda genç edip aynı zamanda edebî faaliyetlerde de bulunmuş, yazmış olduğu birçok makalesi Azerbaycan'ın Rus dilli matbuatında yayınlanmıştır. Yazarın bu devir yaratıcılığında "Müslümanlar ve Sanat" adlı makalesi daha çok dikkat çekmiştir.

Ceyhun Hacıbeyli eğitimini tamamlayıp Azerbaycan'a döndükten sonra Bakü'de yayınlanmakta olan "Kaspi", "Bakü", "İrşad", "Terakki", "Progres" vb. gazetelerin sayfalarında edebî ve güncel konulardaki yazıları ile düzenli olarak faaliyet göstermiştir. Hacıbeyli'nin edebî yazıları arasında "Hacı Kerim" povestini, "Pristav Ağa", "Doğru Cevap", "Tamam ile Kanaat Bahşdir", "Bu, Ele Özüdür", "Barışmaz Ata", "Müdrük Hakim", "Nümunevi Sübut" ve başka öyküleri göstermek mümkündür.

Yazarın 1911 yılında yayınlanan Ağabeyim Ağa, Aşık Peri, Gövher Ağa, Fatma Hanım Kemine, Hurşidbanu Natevan, Fatma Bike, Gubalı Bike gibi yedi Azerbaycan şairesinin hayat ve yaratıcılık faaliyetlerinden söz eden "Azerbaycanın Gülleri" adlı geniş makalesi güçlü edebiyatşinas kaleminin ürünü olarak değerlendirilebilir. O, aynı zamanda, tercüme işi ile de meşgul olmuş, Rus yazarı İ. S. Turgenev'in "Parasızlık" adlı eserini Azerbaycan Türkçesine çevirmiştir.

Ceyhun Hacıbeyli muhtelif matbuat organlarında edebî ve kültürel yazıları ile faaliyet göstermekle yetinmemiş, aynı zamanda “Müslümanlık”, “İzvestiya”, “İttihad”, “Azerbaycan” (Rusça ve Türkçe) gazetelerinin redaktörü olmuştur.

Hacıbeyli, Alimerdan Bey Topçubaşı'nın liderliğindeki temsil heyeti dâhilinde 1919 yılında gerçekleştirilen Versay Barış Konferansı'na katılmak için Paris'e gitmiştir. Paris'te olduğu devirde istiklaline yeni kavuşmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin dünya devletleri tarafından tanınması istikametinde başarılı faaliyetler göstermiştir. Fransız dilini yüksek seviyede bilmesi, ustaca yazma başarısı, matbuat ve edebiyat muhitleriyle olan ilişkileri Azerbaycan temsil heyetinin başarılı faaliyetlerini artırmıştır. Fakat Ceyhun Hacıbeyli Fransa'da bulunduğu dönem, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Sovyet Rusya'sının işgaline maruz kalarak bağımsızlığını yitirdiği için bir daha vatanına dönememiştir.

Edibin “Bizim Sentimentalizmimiz”, “Müslümanlar ve Sanat”, “İtinatsızlığımız”, “Ev Terbiyesi Hakkında Bazı kayıtlar”, “Bizim Degeneratlarımız”, “Özümüzünküler”, “Ruhanilerin İhtiyacı”, “Arapların Fethi ve Hükümlerinde İslam” ve başka makalelerinde yirminci yüzyılın başlangıcında Azerbaycan halkını rahatsız eden sosyal, siyasi, dinî, ahlaki ve kültürel problemler dikkat merkezine çekilmiştir.

Yukarıda belirttiği gibi, Ceyhun Hacıbeyli vatanda yaşadığı yıllarda “Hacı Kerim” adlı uzun hikayesini, “Pristav Ağa”, “Doğru Cevap”, “Tamam ile Kanaat bahşdir”, “Bu, Ele Özüdür”, “Barışmaz Ata”, “Müdrük Hakim”, “Nümunevi Subut” ve başka öykü ve pritçalar¹ yazmış, aynı zamanda değişik matbuat sayfalarında günlük makaleleri yayınlanmıştır.

Yazarın Rusça kaleme aldığı “Hacı Kerim” adlı hikâyesi ilk önce “Kaspi” gazetesinde tefrika edilmiş, daha sonra kitap şeklinde yayınlanmıştır. Eser 1917 yılında Türkçe yayınlanmıştır. Povestin serlevhası altında verilen “Zakafkasya Müslümanlarının Hayatından Etüdler” sözleri benzer eserlere göre belli bir farklılık oluşturmaktadır. Yazarın sonradan yaptığı ilaveler ile birlikte sekiz hikâyeden ibaret olan ve şahıs kadrosu aynı kahraman fonunda birleştirilen povest, kompozisyon bakımından da farklı özelliklere sahiptir.

Ceyhun Hacıbeyli'nin muhaceret devri yaratıcılığı da oldukça verimli olmuştur. Hacıbeyli burada “İlk Müslüman Respublikası Azerbaycan”, “Azerbaycan”, “Azerbaycan Matbuat Tarihi”, “İslam Aleyhine Tebligat ve Onun Azerbaycan'daki Metodları”, “Karabağ'ın Dialekti ve Folkloru” ve başka ilmî eserlerini yazıp neşrettirmiştir. Bunların yanı sıra Hacıbeyli, Üzeyir Bey

¹ Pritça: Kissa, felsefi mazmunlara dayalı bir edebî tür.

Hacibeyli'nin "Arşın Mal Alan" operasını Fransızca'ya tercüme ederek 1925 yılında Paris'in Femina Tiyatrosu'nda sahneye konulmasını sağlamıştır. Hacibeyli'nin "Aziatik", "Kafkasya", "Revyu de Monde Müzülman" ve başka Fransızca süreli yayınlarda Azerbaycan Edebiyatı'na dair makaleleri de yayınlanmıştır ki, bunların içerisinde "Azerbaycan Tiyatrosu", "19. Yüzyılın Azerbaycanlı Tarihçisi Abbasgulu Ağa Bakıhanov", "SSRİ-de Aydınlar" gibi yazılar özellikle dikkat çeker. Yazar, Fransız Doğubilimci A. Bennigsen ve Ş. L. Kelceje'nin Paris'te yayınladıkları "Rusya'da 1920 Yılına Kadar Çıkan Müslüman Matbuatının Tarihi" eserinin Azerbaycan bölümünün hazırlanmasına da katkı sağlamıştır.

Ceyhun Hacibeyli, "Azadlık" radyosunun temelini atanlardan birisi olmuş, Sovyetler Birliği esaretinde olan halkların hayatı konusunda araştırmalar yapmış ve bu sahadaki faaliyetleri nedeniyle Münih'teki Sovyetler Birliği'ni Öğrenme Enstitüsü'nün muhabir üyesi seçilmiştir. O, Paris'te Fransız dilinde çıkan "Kafkasya" ve Münih'te Azerbaycan Türkçesinde yayınlanan "Azerbaycan" dergisinin editörlüğünü yapmıştır.

Ceyhun Hacibeyli'nin 1937 yılında Paris Askeri Akademisi'ni bitirmiş oğlunun İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya faşistlerine karşı yapılmış olan savaşta şehit olması onun hayatında derin izler bırakır, ömrünün sonlarına kadar bu acıyı unutamaz.

Ceyhun Hacibeyli'nin muhaceretin zorlukları içerisinde geçen hayatı, 1962 yılının Ekim ayının ikinci günü Fransa'da son bulmuş, cenazesi Paris'in Saint-Cloud mezarlığına defnedilmiştir.

2. Ceyhun Hacibeyli'nin Edebî Şahsiyeti

Oldukça zengin bir entelektüel birikime sahip olan Ceyhun Hacibeyli'nin sosyal, siyasi ve edebî-kültüroloji sahalardaki çalışmaları onun çok yönlü yaratıcılığına yansımıştır. O, yazılarında bir vatansever mücahit olarak öz yurdunun en önemli problemlerine dikkat çekmeye çalışmıştır. Yazarın yaratıcılığını iki aşamada incelemek mümkündür:

- a) Muhacerete kadarki devir;
- b) Muhaceret devri.

Fakat belirtmek gerekir ki, bu tasnif ilmî bir bakış açısından daha çok kronolojik bir mahiyeti ifade eder. Esasen Ceyhun Hacibeyli'nin yaratıcılığı sadece konu, problem ve tür farklılıkları bağlamında değil bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Yazarın yaratıcılığı tahlil edilirken bu husus göz ardı edilmemelidir.

Aynı zamanda bir meseleye de dikkat edilmelidir ki, yazılarının farklı türlerde olması bir yana, Hacıbeyli'nin yaratıcılığı için bir başka husus oldukça karakteristiktir. Onun için hiçbir zaman tür ve şekil önemli olmamış, bütün edebî ürünlerinde daha çok yaşanan problemin kültürel alt yapısına dikkat çekilmiştir. Bunun için yazar, önemli gördüğü problemlerin okuyuculara ulaştırılmasında değişik tür ve şekillerden yararlanmışır. En ilgi çekici yönü ise yazarın bazı durumlarda güncel olarak gördüğü herhangi bir problemi aynı zamanda edebî ve ilmî yazılarında çeşitli şekilde işlemeye çalışmış olmasıdır.

“Müezzinin Laneti” hikâyesinde Sovyet siyasi rejiminin Azerbaycan halkının başına getirdiği felaketin canlı bedii manzarası yansıtılmışır. Yazar, kendi kahramanı olan Molla Abdulla ve onun ailesinin şahsında, yaşanan facianın sosyal, siyasi, manevi ve ahlaki taraflarını yansıtmaya çalışmışır. Hikâyenin sonunda tasvir olunan hadiselerin felaketle bitmesi sembolik bir anlam taşır ve dolayısıyla Sovyet cemiyetinin ideolojik çöküşünün kaçılmazlığı sembolize edilir.

“Baş Tutmayan Ziyaret” hikâyesinde ise yazar, cehalet ve fanatizmi keskin şekilde tenkit etmeyi hedeflemiştir. Burada hac ziyaretine gitmek isteyen tacir Abdul Kerim'in ifrat fanatizmi yüzünden ziyaretinin gerçekleşmemesi gerçek, inandırıcı detaylarla bedii ifadesini bulmuştur. Öyle ki, bir grup hacı ile hac ziyaretine geden Abdul Kerim bir istasyonda inip namaz kılarken tren, istasyondan ayrılır ve hacı arkadaşlarından ayrı düşer. Trenin kendi ricasıyla namaz kılması için durduğunu düşünen kahramanın komik durumu tasvir olunan olaylar zincirinin sanatsal bir sonu gibidir: “Nihayet, o namaza başladı. Göze görünmez ve her yerde olan Allah'ın karşısında diz çöküp, huşu içerisinde Arapça duaları okumakta iken, bir zil sesi, istasyon bekçisinin düdük sesini işitti. Tren yavaş yavaş hareketlendi ve yola düştü, kendi Tanrısı ile samimi ilişkide olan adam bundan bir çıkış bulamadı. Ancak yol arkadaşlarının ümitsiz çağırışları onu gerçekle yüz yüze getirdi.

Fakat artık çok geçti. Tren hacı arkadaşlarını alıp tüm hızıyla istasyondan uzaklaşıyordu. Abdul Kerim dua ederken kirli oyunlar ile gelen bu şeytan keşfine doğru yönelerek eli ile belli belirsiz bir hareket yapabildi” (Hacıbeyli 2006: 41).

Olayların Özbekistan'da cereyan eden bir tür senaryo gibi kaleme alındığı “Stalin'in Öpüşü ya da Stahanovçu Fatime” adlı eserinde yazar, Sovyet döneminde zorunlu çalışmanın getirmiş olduğu faciaların canlı manzarasını yaratmışır. Yalan üzerinde kurulan kışkırtıcı söylemlerin kurbanı olan Fatime şahsında yazar, aynı zamanda, Sovyet cemiyetinde insanın değersizliğine dikkati çekmekte ve aslında sosyalizmin tebliğ olunduğu gibi hümanist bir mahiyet taşımadığı düşüncesini anlatmaya çalışmaktadır.

“Nejdanovun İşi” hikâyesinde yazar Sovyet siyasi rejiminin sade, temiz insanlara leke vurma, muhtelif yollarla onların yabancılar için casusluk yaptığını iddia ederek cemiyette korku yaratma siyasetini ifşa etmiştir. Daha çok diyalog şeklinde kaleme alınan hikâyenin kahramanı ortaokulda öğretmen olarak çalışan, dört çocuk babası Aleksandr Vasilyeviç Nejdanov Sovyet istihbaratçılarının dikkatini çeker. Nejdanov kendi işini vicdanının sesini dinleyerek ifa eder, öğrencilerinin bilgilenmeleri için elinden geleni esirgemez. Fakat onun her bir sözü ve hareketi takip edilmektedir. Öyle ki, bahçe yaşamının tasviri ile ilgili verdiği ödevi yazmaktan imtina eden bir öğrenci ile arasında oluşan anlaşmazlık mektep nezaretçisinin dikkatini çeker. Çeşitli şekillerde sorgudan geçirilen Nejdanov’un hayatı tamamen bozulur, geceleri endişelerle dolu geçer. Yazar, Nejdanov’u bekleyen karanlık talihi bir rüya şeklinde dile getirir. Hikâyenin sonunda uykudan heyecanla uyanan ve gördüklerinin gerçek olmadığına sevinen Nejdanov’un akıbeti onu hapsetmek için gelen rejim cellâtlarının kapısını çalmasıyla gerçeğe dönüşür.

“SSRİ-de Aydınlar” adlı makalesinde ise Sovyet siyasi rejimi dahilinde ilmin ve aydınlığın sekteye uğramasına dikkat çekmiş, özellikle pozitif ilimlerin soytarılığa döndürülmesinin mahiyetini ve felsefesini ortaya koymaya çalışmıştır: “İlimleri bolşevikleştirmek için elinden geleni yapan Sovyetler, edebiyatı köle vaziyetine getirmişti. Bu sahada onlar yalnız marksist doktrinin konseptine itaat etmekle yetinmiyor, aynı zamanda da edebiyatın muhtelif şekillerinde – güçlü propaganda vasıtaları oluşturan felsefi ve sosyolojik denemeler, tarihi araştırmalar, romanlar, tiyatrolar, dergi ve gazete makaleleri ile pratik amaçlı tedbirleri hayata geçiriyorlardı” (Hacibeyli 2006: 82).

Yazar Sovyet rejiminin ilk dönemlerinden başlayarak yürütülen Bolşevik siyasetinin edebiyata ve kültürel faaliyetlere vurduğu darbelere dikkati çekerek bunun facialı sonuçlarını ortaya koyar: “Prensip itibarıyla yazarlar özgürdürler, fakat Sovyet Hükümeti ya bütün neşriyatları kendi tekeline dönüştürür ya da en azından bütün gayri hükümet neşriyatlarına (örneğin, kurumsal olarak idare olunan neşriyat gibi) kendi sansürçülerini yerleştirirdi; yani, yazarlar ne isterseler yazabilirdiler, ancak yazdıkları Rusya’nın yeni sahiplerinin zevkine uygun gelmezse, eserleri neşrettirmek mümkün değildi. Rusya’nın çok tanınmış birçok yazarı, örneğin Nobel ödülüne layık görülmüş Bunin, Merejkovski, Kuprin, Gibbius, Teffi ve başkaları vatani terk etmeyi üstün tuttular” (Hacibeyli 2006: 82).

Yazar, Sovyet rejiminin siyasi hâkimiyeti ele geçince derhal “proletar edebiyatı” yaratma gayretini, genç, tecrübesiz bir “edebî neslin” varlığını, yeterince tecrübeli ve nüfuz sahibi olan yaşlı yazarlara değer verilmemesini ve bu gayretlerin ne denli yersiz olduğunu kendi gözlemleriyle kaleme almıştır: “...

Bütün edebî mevzular dar bir çerçeveye salınmıştı: Komünizmin ve beş yıllık planın tarifi. Proletarya yazarının asıl görevlerinden birisi ‘sanat eserlerinde sosyalizm kuruculuğunun bütün azametini, bu kuruculukta iştirak eden emekçi kitlenin bütün kahramanlığını sunsun, yansıtsın’. Fakat anlamak o kadar da zor değildi ki, sonuçlar beklenildiği gibi iyi olmadı, hatta çok kötü oldu. Genç, yeterince medeni düzeyi olmayan ‘proletar’ genç, bir günde orta seviyeli bir yazar haline gelemeydi; böylesi güçlü bir dönüş Marks ve Lenin’in için de mümkün değildi” (Hacıbeyli 2006: 83).

Yazar, Bolşevizmin yeni edebiyat yaratmak gayretlerinin arkasındaki gizli niyetin mahiyetinde sınıfçılığın, partıciliğin, Marksizm-Leninizm prensiplerine dayalı sahte ideoloji olduğunu ve bu nedenle edebiyatın anenevi değerlerden vazgeçmeye mecbur olduğunu vurgulamıştır: “Hülasa, Bolşeviklerin gözünde iyi görünmek için edebiyat kendine mahsus olmaktan el çekmeliydi: poeziya, lirika, psikolojiya, geçmişin düzgün canlandırılması, çağdaş adet ve anelerin tasviri, bunların tümü burjuvazinin kalıntılarından başka bir şey değildi. Proletar yazar bolşevik ritmi üstünde aynı mevzularda, sınıfsal mücadele, sosyalizm kuruculuğu, beş yıllık plan, fabrika ve çiftliklerin yaşamı konusundaki yazılarla yetinmeliydi. Edebiyatın ‘sadeleşdirilmesi’ ile övünen Bolşevikler doğrudan da buna ‘nail oldular’. şair kendi ilhamını yalnız fabrikaların bacalarının tütmesinde ve kışkırtıcıların sesinde aramalıdır. Kalan hiç bir şey yazılmağa layık değil, bunun neticesidir ki, Yesenin ve Mayakovski gibi şairler bolşevik gayretleriyle tanınırsalar da, kendilerine suikast yapılmıştır” (Hacıbeyli 2006: 85).

Makalenin sonunda yazar, Sovyet aydınının düşdüğü facialı durumu o devirde ironik şekilde halk arasında yayılmış “altı tavsiye” şeklinde şöyle genelleştirir:

- “1. Kendini düşünmekten kuru.
2. Eğer düşünmeyi bilmiyorsan, en azından düşündüğünü ifade etmekten sakın.
3. Eğer fikrini artık ifade etmiş isen, onu kâğıt üzerine taşıtmaktan kendini sakla.
4. Eğer fikrini yazılı ifade etmiş isen, onu yayınlamaktan vazgeç.
5. Eğer fikrini artık yayınlamış isen, yazdıklarının yayılmasını engelle.
6. Eğer onları artık yayınlamış isen, o zaman günahlarını itiraf eden mektubu düzenlemeye başla” (Hacıbeyli 2006: 97).

Yazar, söz konusu makalede Avrupa’nın değişik ölkelerinde Sovyet ideologlarının yalanlarına inananların varlığına da dikkati çekmiş, okuyucuları uyanık olmaya, ilme, mantığa dayanmayan bu gibi sahte, belirsiz söyleyişlere uymamaya çağırmıştır.

Ceyhun Hacibeyli'nin "19. Yüzyılın Azerbaycanlı Tarihçisi Abbasgulu Ağa Bakıhanov" adlı makalesi büyük Azerbaycan mütefekkirinin "Gülüstani-İrem" eserinin tefsiri tarzında kaleme alınmıştır. Ciddi bir ilmî değer taşıyan makalenin başlangıcında Azerbaycan tarihine hasredilen araştırmaların sayıca azlığına dikkati çeken yazar yorumlarına teessüf hislerini de katarak şöyle yazar: "Kafkasya'da yaşayan halkların tarihine hasrolunmuş eserler bir o kadar çok değil. Kadim tarihçiler (Yunanlılar, Araplar ve Farslar) Kafkasya konusunda sadece gerekli olduğunda ve ancak başveren işgal ve müdahaleleri hatırlatmak için bahsederler. Biz yerli tarihimizi çok az biliriz. Özellikle Moğol müdahalesinden Rus işgaline kadarki dönem konusunda" (Hacibeyli 2006: 65).

Makalede adı verilen eserin elyazma nüshasına istinat eden yazar yalnız bu tarihi tedkikatı tahlil etmekle yetinmez, daha genel manada Azerbaycan tarihinin ibretimiz makamlarını canlandırmak amacını gözetir. Bir başka ifadeyle Ceyhun Hacibeyli tarihî bir araştırmaya dayanma gerçeği ile kendi halkının karanlık, öğrenilmemiş tarihine ışık tutmak ister.

Genelde yazarın, "19. Yüzyılın Azerbaycanlı Tarihçisi Abbasgulu Ağa Bakıhanov" adlı makalesi sadece ilmi değer taşımakla yetinmez, aynı zamanda ahlaki, terbiyevi, ibret verici ayrıntıları ile dikkati çeker.

Ünlü edebiyat araştırmacısının henüz vatanında iken Prof. V. V. Radlov'un tertip ettiği "Türk-Tatar Dialektleri Koleksiyonu" için yazmağa başladığı, sonraları Prof. A. N. Samoyloviç'in elyazmasını okuyup takdir ettiği "Karabağ'ın Dialekt ve Folkloru (Kafkasya Azerbaycanı)" adlı eseri muhaceret folklor araştırmacılığında özel bir yer tutmaktadır. Yazar muhacerette yaşadığı yıllarda vaktiyle kiril alfabesiyle Rusça yazdığı folklor materyallerini genişleterek Fransız diline çevirmiş ve metinleri ise Latin alfabesinde hazırlayarak, 1934 yılında Paris'te yayınlanan "Asya" dergisinde yayınlamıştır.

Ceyhun Hacibeyli esere yazdığı ön sözde araştırmannın oluşturulma tarihini şöyle genelleştirmiştir: "Karabağ'da geçirdiğim mezuniyetler zamanı ben kendi araştırmalarımı tamamlıyordum. Fakat savaşın ve sonradan inkılabın neticeleri benim kendi külliyatımı sistemleştirmeme ve bitirmeme engel oldular. Diğer taraftan geçmiş Rusya İmparatorluğu coğrafyasında baş vermiş siyasi değişiklikler ve Fransa'ya getiren misyon beni Rus Şark araştırmacıları çevresinden uzaklaştırdı. Bu şartlarda bu işi önce Rus alfabesinde olan transkripsiyonu değiştirerek ve metnin Rusçasını Fransız diline tercüme ederek Asya Cemiyeti'ne takdim etme kararı aldım" (Hacibeyli 1999: 6).

Hatırlatalım ki, "Karabağ'ın Dialekt ve Folkloru" eser Azerbaycan'ı, Türkçeyi, etnoğrafyayı öğrenmek için değerli bir kaynaktır. Otuz üç küçük bölümden ibaret olan eserde bayatı, alkış, kargış, okşama, layla, ağı, herbe-zorba vs... gibi

folklor materyalları toplanıp sistemleştirilmiştir. Ve araştırmının önemli özelliği ise yazarın takdim ettiği folklor materyallarının şive özelliklerini, Karabağ ağzının kendine mahsusluğunu koruyup saklayabilmesidir.

1959 yılında Ceyhun Hacıbeyli'nin "İslam Aleyhine Kampanya ve Onun Azerbaycan'da Metodları" adlı kitabı yayınlanmıştır. Yazar, bu araştırmada İslâm'a karşı yürütölen faaliyetler ve Sovyet cemiyetinin tutucu yönlerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Ceyhun Hacıbeyli'nin "Bir Yıl Hayallerde ve Bütün Bir Ömür" adlı hatırası da onun yaratıcılığında önemli yerlerden birini teşkil eder. Fransızca kaleme alınmış hatıraların orijinal nüshası Bakü'de Salman Mümtaz Adına Devlet Edebiyat ve İncenanat Arşivinde muhafaza edilmektedir (*fond № 649, siyahı 1, saklama vahidi 11*). Eser 2016 yılında Şamil Zaman'ın çevirisi ile Azerbaycan okuyucularının hizmetine sunulmuştur (Hacıbeyli 2016).

Canlı gözlem ve gerçek delillere dayalı hatıralar son derece etkili ve sembolik bir dille kaleme alınmıştır. Hatıratıta 20. yüzyılın öncelerinde Azerbaycan'da cereyan eden sosyal ve siyasi olaylar, Çar resmi makamlarının sömürgecilik siyaseti, Ermeni gaddarlığı, zorbaların faaliyeti, Şuşa'nın medeni hayatı, milli geleneklerin yaşama keyfiyetleri vs. konusunda ilgi çekici unutulmaz sahneler merak uyandırır. Genelde hayallerle hakikatin birliği esasında kaleme alınan hatıraların satırları arasına hasret ve ayrılığın çekilmez ağrı ve acıları dolmuştur.

Hacıbeyli'nin "Bir Yıl Hayallerde ve Bütün Bir Ömür" adlı eseri hatıra türünde yazılmış anenevi eserlerden tür, şekil ve üslup bakımından farklıdır. Eserde iç içe yer alan rüya, hayal, tasavvur ve belgeler ustaca birleştirilmiş ve bir bütün metne dönüştürölmüştür. Hatıralar, vatan hasreti ile sızlayan, sevdikleri ile bir daha görüşemeyeceğini bütün varlığı ile anlayan, dünyayı gurbet şeklinde gören bir mühacir yazarın karamsar düşünceleri olarak anlatılır.

Hatıralarda 1939 yılında annesinin ölüm haberini duyan yazarın ağrı ve azapları kederli bir dille kaleme alınmıştır:

"Ben bu üzüntölü haberi Polonya'da bulunduğum sırada arkadaşlarımdan duydum. Önceden hissettiğim bu kötü haber aynı anda derdimin üstüne dert ilave etti. Defalarca ölümcöl, tehlikeli anlardan kaçıp kurtulabilmişim. Hayatımda çeşitli felaketler görmüştüm. Ama her defasında da kendimi, erkek ve kız kardeşlerimi onlardan çekip kurtarmışım. Sizi temin ederim ki, annemi de bundan döndürebilirdim.

Annemi bir gün kendi oğlunu ve onun küçük çocuklarını görmek ümidi yaşatıyordu. Bununla artık onun yaşamak arzusu artık sarsılmış, yerinden kopmuştu.

“... O, elliye kadar sayamıyordu, bu sahada becerisi yoktu. Ama o herhangi bir hastaya ve bebeğe maharetle bakabiliyordu. Bu onda bir yetenektir. O, bilgisizdi, ama kendini kibar bir hanım gibi gösterebiliyordu. Her türlü nezaket kuralını biliyordu. O, sadece bir kadın idi, kusursuz, lekesiz... Bugün Avrupa tahsili almış olanlar, bu sade varlık önünde sadece bir ders alabilirler – dürüstlük, temizlik dersi!” (Hacıbeyli, 2016: 109).

Sonuç

Ceyhun Hacıbeyli son nefesine kadar ideallerinden taviz vermemiş, bütün gücü, iradesi ile Sovyet ideolojisine karşı durmuş, vatanının özgürlüğü, yeniden bağımsızlığına kavuşması uğrunda mücadele düşüncesinden bir an bile vazgeçmemiştir. Birçok diğer muhacir yazarda olduğu gibi onun için de edebi yaratıcılık, bedii temsilden ziyade, siyasi mefküreye ve esarete olan ana yurdunun özgürlük mücadelesine hizmet etmeyi gaye edinmektedir.

Hacıbeyli'nin şahsi arşivi 1990 yılında önemli diplomat, UNESCO görevlisi Ramiz Abutalıbov tarafından Fransa'dan Azerbaycan'a getirilerek Salman Mümtaz adına Devlet Edebiyat ve İncenanat Arşivi'ne bağışlanmıştır (Абуталыбов 2006). O'nun hakkında Bekir Nebiyev, Şamil Kurbanov, Abid Tahirli, Bayram Ağayev, Haleddin İbrahimli, Ramiz Abutalıbov, Maarif Teymur, Mirzabala Amrahov, Ali Şamil, Almaz Hasankızı ve başkaları (Hacıbeyli 2016) araştırmalar yapmış, tezler savunmuş (Tahirov 1997), bazı eserleri (Hacıbeyli 1999; Hacıbeyli 2006) yayınlanarak okuyucuların hizmetine sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- 📖 Hacıbeyli, Ceyhun. *Karabağ'ın Dialekt ve Folkloru (Kafkasya Azerbaycanı)*. Bakü: Ozan Neşriyatı, 1999.
- 📖 -----. *Seçilmiş Eserleri*. Bakü: Elm Neşriyatı, 2006.
- 📖 -----. *Bir Yıl Hayallerde ve Bütöv Bir Ömür*. Bakü: Han Neşriyatı, 2016.
- 📖 -----. *Muasır Azerbaycan Edebiyatı, İki Ciltte, II. Cilt*. Bakü: BDU Neşriyatı, 2006.
- 📖 Sultanlı, Vagif. *Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı*. Bakü: Şirvanneşir, 1998.

- 📖 Tahirli, Abid. *İdrak Işığında*. Bakü. Ozan Neşriyyatı, 2010.
- 📖 Tahirov, Abid. *Ceyhun Hacıbeyli'nin Hayat ve Yaratıcılığı*. (Tez Özeti), Bakü, 1997.
- 📖 Абуталыбов, Рамиз. *Годы и встречи в Париже*, Изд-во Москва: СЖС медиа, 2006.